

تحلیل شناختی مسئله انتظار فرج، از منظر مقام معظم رهبری

سید مجتبی معنوی^۱

چکیده

مقاله پیش‌رو، به «تحلیل شناختی مسئله انتظار فرج، از دیدگاه امام خامنه‌ای» می‌پردازد. هدف تحقیق، ارائه دیدگاه راهبردی و بافت فکری ایشان در مقوله «انتظار فرج» است. ضرورت پرداختن به این مقوله، رهایی از سوگیری‌های شناختی درباره انتظار فرج و پیشگیری از خطاهای ذهنی در اعتقاد به مهدویت است. روش تحقیق در مقاله از نوع «توصیفی - تحلیلی» بر پایه سخنان و آثار مکتوب مقام معظم رهبری است. با توجه به یافته‌های تحقیق، منظومه فکری ایشان بر یک نظام شناختی مبتنی است که انتظار فرج در پرتو آن، مقوله‌ای است مفهوم ساز، فرجام گرایانه و سازگار با جریان تمدن‌گرایی اسلامی. بازتاب ویژگی‌های ذهنی ایشان درباره انتظار فرج، ارائه نقشه راهی است که با ایجاد خودیابی شناختی در این راه، ثبات بینشی ایجاد می‌کند و مانع گرایش منفعلانه به مسئله انتظار فرج و از دست دادن این سرمایه اجتماعی می‌شود.

واژگان کلیدی: مهدویت، تحلیل شناختی، امام خامنه‌ای، انتظار فرج، سوگیری شناختی، تمدن جدید اسلامی.

۱. استاد مرکز تخصصی مهدویت و پژوهشگر پژوهشکده مهدویت و موعودگرایی انتظار پویا. sm.manvi@chmail.ir

مقدمه

خطاهای شناختی درباره مهدویت، در موارد متعددی درک نادرستی از مهدویت ایجاد کرده است. گاه نكراء^۱ جایگزین عقل شده و زمام امور در اختیار مدعیان دروغین قرار گرفته است؛ به گونه‌ای که حقیقت مسئله نه تنها دیده نشده، بلکه مورد انکار و تکذیب قرار گرفته است و معتقدان به آن، با مخالفت مدعیان روبه‌رو شده‌اند؛ چنان که معاویه با این ترفند مسئله امامت و ولایت امام علی علیه السلام را به چالش کشید و حقیقت تابناک آن را در پس شک و شبهه پنهان کرد و این امر موجب شد، به رغم تبیین مسئله امامت در غدیر در حضور شاهدان عینی، اصل آن مورد انکار قرار گیرد و خلافت اموی و عباسی به عنوان نسخه جعلی مورد پذیرش قرار گیرد.^۲

«واقفه» نیز با همین ترفند، امام کاظم را «قائم» خواندند تا با انکار مهدویت به هدف خود دست یابند.^۳ احمد بن هلال با همین روش نیابت عثمان بن سعید را با سؤال مواجه کرد.^۴ گاه جهل، منتظران را مرید غیر واقعی ساخته و خرافه‌گرایی و انحراف فکری به عرفان‌های کاذب رونق بخشیده است. در یک مورد، شلمغانی به بنی بسطام می‌گفت: روح پیامبر در محمد بن عثمان و روح علی در حسین بن روح و روح فاطمه زهرا در بدن ام کلثوم دختر محمد بن عثمان حلول کرده است.^۵

در سوی دیگر این اتفاق، شبهات و شایعات مهدویت مسیر را برای تطبیق‌گرایی هموار کرده است. محدود کردن انتظار و مهدویت به قالب‌های خودساخته نیز درک‌گزینشی از این مسئله را در پی داشته و تن دادن به ظلم در آخر الزمان، ذهن منتظران را به عنوان امری مقدر و غیر قابل تغییر به خود مشغول کرده است که مجال برای پرداختن به آن‌ها در این مقاله نیست. فقط به اجمال می‌توان گفت اگر مقوله انتظار در منظومه‌ای فکری دنبال می‌شد، امروز شاهد وضع

۱. این تعبیر از امام علی علیه السلام درباره معاویه به کار برده شده است.

۲. برای آشنایی بیش‌تر با اصطلاح «نکرا» ر. ک: فراهیدی، ج ۵، ص ۱۱۵.

۳. طوسی، غیبت، ص ۶۵.

۴. کشی، رجال، ۵۳۵.

۵. طوسی، غیبت، ص ۴۰۴.

بهتری در این باره بودیم.

«تحلیل شناختی انتظار فرج از دیدگاه مقام معظم رهبری» نشان می‌دهد ایشان دارای منظومه فکری قابل توجهی است. این منظومه فکری بر یک نظام شناختی مبتنی است که تحقق ظهور امام مهدی را نیازمند ایجاد تمدن جدید اسلامی می‌داند. ایشان به نقشه راهی در این زمینه می‌اندیشند که با هدف غایی خلقت و نظام امامت هماهنگ و اراده خداوند به آن تعلق گرفته است. تاریخ در مسیر تکامل جریان دارد تا وعده الهی محقق شود.

«انتظار فرج»، به عنوان مقوله‌ای لاینفک از مهدویت در دیدگاه مقام معظم رهبری، متناظر به فرجام شیرین تاریخ و در جهت ایجاد تمدن جدید اسلامی است تا با گام‌های تمدنی مؤثر در هر عصر، اهداف الهی را که با معماری انبیا و ائمه شکل گرفته است؛ تکمیل کند. به این لحاظ، انتظار فرج خط مشی‌گذاری برای ایجاد تمدن جدید اسلامی به منظور رسیدن به هدف غایی ظهور است. این مقوله بر اراده بشری مبتنی است و تغییر اراده انسانی به تغییر اراده الهی، در جهت کمال تاریخ معطوف است.

در منظومه فکری مقام معظم رهبری، مقوله انتظار فرج، کلی دیده نشده است و رویکرد جامعی برای تجزیه و تحلیل مقوله انتظار فرج در بافت فکری ایشان وجود دارد که به اجزای تشکیل دهنده انتظار و عملکرد آن و مدیریت دوران غیبت تا رسیدن زمان ظهور نظر دارد.

«تحلیل شناختی» از فراورده‌های علم شناختی به شمار می‌رود که با پیشینه انتزاعی در چند سال اخیر مورد توجه قرار گرفته است. از بررسی تحلیل شناختی، می‌توان دریافت، مفهوم آن از مقولات اضافه و نسبت به جنگ شناختی و سوگیری‌های شناختی شکل گرفته است تا مانعی در مقابل برجسته‌سازی شکاف در ساختارهای سنتی در مغز انسان‌ها باشد. در صورت تحقق تحلیل شناختی، درک حقیقت افزایش می‌یابد و با رویکردی جامع، مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد؛ به گونه‌ای که دشمن، برای تغییر واقعیت اقبالی ندارد.^۱ براین اساس، امتیاز ویژه تحلیل شناختی، دستیابی به مدل شناخت مؤثر بر ذهن است.

۱. حاجی‌زاده، دوفصلنامه بازی جنگ، ش ۱۰، ص ۱۰۵.

بافت فکری رهبر انقلاب در مسئله انتظار فرج و بازتاب ویژگی‌های ذهنی ایشان در مقوله انتظار، گویای ذهنی پویا و آشنایی عمیق ایشان با زبان روایات در این باره است که جامعه منتظر کم‌تر با آن آشناست. تبیین دیدگاه ایشان در این مسئله، موجب توجه به مفاهیم نهفته در مسئله انتظار است که شناخت آن‌ها فرجام‌گرایی و آرمان‌گرایی را تقویت می‌کند. به این لحاظ، تحلیل انتظار فرج از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی، از سوگیری‌های شناختی در این مقوله جلوگیری و آن را به مقوله‌ای مفهوم‌ساز و جریان‌ساز و آرمان‌گرایانه و تمدن‌ساز بدل می‌کند که این، به آشنا شدن جامعه منتظر با اجزای تشکیل دهنده انتظار و به کارگیری آن در میدان عمل منجر می‌شود.

پیشینه تحقیق

مقوله انتظار فرج از دیدگاه مقام معظم رهبری، در سال‌های اخیر تا حدی مورد مطالعه قرار گرفته است. ملکی راد، مبانی هستی‌شناسی انتظار را در منظومه فکری مقام معظم رهبری به بحث گذارده^۱ و الهی‌نژاد، اختیاری بودن ظهور را با رویکرد مثبت در اندیشه امام خامنه‌ای بررسی کرده است.^۲ خسروپناه و مؤمنی، اصول و مبانی حکمی قرآنی انتظار را از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی کاوش کرده‌اند^۳ و ملایی، ماهیت و مؤلفه‌های بنیادی انتظار را در اندیشه ایشان پژوهش کرده است.^۴

چنان که پیداست در پژوهش‌های پیشین، به مفهوم‌سازی و بعد آرمان‌گرایانه و فرجام‌گرایانه مقوله انتظار فرج از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی، چندان پرداخته نشده است. هرچند، تحقیقات متعددی در زمینه تحلیل شناختی با جست‌وجو در اینترنت، قابل مشاهده است که تحقیقات مذکور، به لحاظ ماهیت این پژوهش، پیشینه آن به شمار نمی‌آیند و فقط به لحاظ روش،

۱. ملکی راد، مجله جامعه مهدوی، ش ۱، ص ۸۴.

۲. الهی‌نژاد، مجله جامعه مهدوی، ش ۱، ص ۳۳.

۳. همان، ص ۲۷.

۴. ملایی، مجله انتظار موعود، ش ۶۶، ص ۸۵.

پیشینه عام محسوب می‌شوند. به همین دلیل از آوردن آن‌ها صرف نظر می‌شود. شالوده فکری رهبر انقلاب اسلامی، گویای آن است که مقوله انتظار، مفهوم ساز، تمدن‌گرایانه و راهبردی فرجام‌گرایانه دارد که به خودیابی شناختی در مواجهه با مسائل نوپدید و خلق بینش تمدنی می‌انجامد.

۱. خودیابی شناختی در برابر مسائل نوپدید

در منظومه فکری مقام معظم رهبری، «امامت» انسانی دویست و پنجاه ساله دیده شده است که غایت حرکت او «مهدویت» است. از دیدگاه ایشان، مقوله انتظار جزء لاینفک مهدویت است؛ آن هم مسئله‌ای که معماری و خط مشی آن را انبیا و ائمه پایه‌گذاری کردند تا در مسیر تکاملی تاریخ به سیر خود ادامه دهد. بر این مقوله، در روایات مختلف تأکید و فضایل پرشماری برای منتظران تعریف شده است؛ به گونه‌ای که انتظار، با مرگ پایان نمی‌پذیرد؛ زیرا از دیدگاه ائمه، مرگ منتظران در این راه، اخلاقی در اصل حرکت ایجاد نمی‌کند و مجاهدت آنان، حتی در صورت مرگ ایشان به ثمر خواهد نشست.^۱

از دیدگاه مقام معظم رهبری، تأکید روایات بر انتظار، توجه به غایت حرکت انسان دویست و پنجاه ساله است. این مسئله موجب خودیابی شناختی در مواجهه با مسائل نوپدید دوران غیبت می‌گردد و به منتظران کمک می‌کند تا به جایگاه و مسؤولیت خویش در ایجاد تمدن جدید اسلامی و حرکت در مسیر تکاملی تاریخ، توجه کنند و در مقابل مسائل نوپدید با حفظ هویت و ماهیت اسلامی خود، با یقین به تحقق وعده الهی در پی تغییر اراده انسانی در طرف اراده الهی باشند.

در بافت فکری امام خامنه‌ای و شناخت ایشان از لسان روایات، خودیابی منتظر و این‌که منتظر خود را بشناسد و درک کند که انتظار چه چیزی را می‌کشد، مسئله بسیار مهمی است. در گزارشی چنین مشاهده می‌شود:

۱. خزاز، کفایه الاثر، ص ۲۶۵.

امام صادق علیه السلام عملکرد عمار ساباطی را در دفاع از امامت و همراهی با ولایت رضایت بخش اعلام کردند و وقتی او علت این امر را از امام صادق جویا شد، آن حضرت به او فرمودند: «تو با سبقت بر دیگران در اطاعت از امام خویش و استقامت در مسیر ولایت، منتظر دولت حق هستی.» عمار که با خودیابی شناختی، دریافته بود در مواجهه با مسائل نوپدید چگونه به بهترین شکل ممکن امام را همراهی و به وظیفه‌اش درباره امامت عمل کند؛ از امام صادق علیه السلام سؤال می‌کند آیا رواست که با این وضعیت در شمار یاران قائم باشم؛ که امام صادق علیه السلام به او می‌فرماید: «آیا تو دوست نداری خداوند عدالت را در بلاد برقرار کند؟!»^۱

دقت در تعبیر «سُبْحَانَ اللَّهِ أَمَا مَا تُحِبُّونَ أَنْ يَظْهَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الْحَقُّ وَالْعَدْلُ فِي الْبِلَادِ»؛^۲ نشان می‌دهد وجه قوت عملکرد عمار ساباطی نسبت به امامت، سازگاری عمل او با حرکت تمدنی ائمه و متناسب با سیر تکاملی و هدف غایی تاریخ است که اگر این سازگاری و تناسب، مورد توجه منتظران قرار گیرد، دل‌ها را متوجه امام زمان عجل الله فرجه خواهد کرد. لذا امام صادق علیه السلام انتظار او را ارزشمند دانسته و به او فرموده است: «لَا يَمُوتُ مِنْكُمْ مَيِّتٌ عَلَى الْحَالِ الَّتِي أَنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَّا كَانَ أَفْضَلَ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ كَثِيرٍ مِنْ شُهَدَاءِ بَدْرٍ وَأُحُدٍ فَأَبْشُرُوا.»^۳ تعبیر «فابشروا» در روایت گویای آن است که نگرش مذکور به انتظار، برای تحقق دولت حق، مسئله مهمی است که درک آن، منتظر را در جایگاه بالاتر از شهدای بدر قرار می‌دهد.

به همین دلیل، در بافت فکری مقام معظم رهبری، انتظار فرج به معنای نشستن و دست روی دست گذاشتن با ماهیت انتظار و مسئله مهدویت ناسازگار است و جامعه منتظر اگر در مقابل اتفاقات نوپدید، کنش‌گری تمدنی نداشته باشد و یا از اقدام اصلاحی برای بازگشت جامعه انسانی به مسیر حرکت تمدنی باز ماند، هویت خویش را نشناخته است. ایشان در این باره معتقدند: «این که انسان بنشیند دست به هیچ کاری نزند، هیچ اصلاحی را وجهه همت خود

۱. کلینی، کافی، ج ۱ ص ۳۳۵.

۲. همان.

۳. ص ۳۳۵.

نکند، صرفاً دل خوش کند به این که ما منتظریم، انتظار نیست.»^۱

۲. عقلانیت فرجام‌گرایانه در حرکت تاریخی

«عقلانیت و خردورزی» در اندیشه اسلامی مهم‌ترین شاخص امتیاز ایمان واقعی دانسته شده است.^۲ بررسی روایات نشان می‌دهد عاقل بودن پیروان ائمه برای آن‌ها از کثرت عمل ایشان مهم‌تر است. کثرت نماز، صدقه و حج، بدون عقلانیت، به آنان جایگاهی نمی‌بخشد.^۳ از آن‌جا که ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، در حقیقت، ظهور کمال عقل است، انتظار ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در واقع و مقام عمل، انتظار تکامل عقول است.^۴

تبیین جنس و سنخ عقلانیت برآمده از ظهور، نیازمند تحقیقی مستقل است؛ اما با دقت در اندیشه اسلامی می‌توان دریافت که عقلانیت برآمده از ظهور، رسیدن به توحید، به عنوان هدف غایی ظهور و اطاعت از خداوند به عنوان ثمره آن است و عقلانیت سکولار مراد نیست؛ چنان که در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله شخصی نصرانی وارد نجران شد که از قدرت بیان و وقار و شکوه او حاضران به شگفت آمدند و گفتند این مرد چقدر عاقل است؛ اما پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را از این بینش بر حذر داشتند و به ایشان فرمودند: «عاقل کسی است که به توحید رسیده است و از خداوند اطاعت می‌کند.»^۵ به این لحاظ، عقلانیت برآمده از ظهور، درک هدف غایی از ظهور و تلاش برای ایجاد جامعه اسلامی و تمدن توحیدی عاری از شرک و استکبار است.

از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی و با توجه به شناختی که ایشان از زبان روایات دارند، مقوله انتظار فرج، مفهومی مشیر به پرورش انسان‌هایی عاقل در مسیر حرکت تاریخ است که صف آن‌ها از خوارج و واقفه^۶ جداست و حکمرانی امام در نظر ایشان حاکمیت خداوند است که از

۱. خامنه‌ای، انسان دویست و پنجاه ساله، ص ۳۷۲.

۲. کلینی، کافی، ج ۱ ص ۱۱.

۳. همان، ص ۲۴.

۴. همان، ص ۲۵.

۵. حزانی، تحف العقول، ص ۵۴.

۶. در روایات از آن‌ها به عنوان «حمیر الشیعه» یاد شده است (کشی، رجال کشی، ص ۴۶۰).

طریق نظام امامت در اختیار بندگان قرار گرفته است تا با حرکت در مسیر تاریخ، تمدن جدید اسلامی را به فرجام شیرین خود برساند. در حقیقت، انتظار، ماهیتی سازنده برای عقلانیت فرجام‌گرایانه به شمار می‌آید که از امامت امام زمان خویش جدا نیست؛ چرا که انتظار، بدون رفتار عاقلانه برای جامعه منتظر در آینده پیش‌رو، آورده‌ای ندارد.

طبق روایات، امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف می‌آید تا دفینه‌های عقول را استخراج کند و با تجمیع آن‌ها تکامل عقلانیت را تجلی بخشد. از این رو، انتظار فرج، مقوله‌ای برای طرح تجلی عقلانیت در فرجام تاریخ است. به این لحاظ، انتظار بدون عقلانیت، معنا و مفهومی ندارد و پیوند لازم را بین امام و جامعه برقرار نمی‌کند. در حقیقت، انتظار در پرتو تحلیل شناختی مقام مظم رهبری، دوری از «نکراء»^۱ است تا منتظر را در حوزه اقدام و عمل، از بدترین سوگیری شناختی منجر به امام‌ستیزی و ولایت‌گریزی در آینده تاریخ و هم‌زمان با ظهور بر حذر کند. مفهوم واقعی «عقلانیت» به گسستن از مدعیان دروغین، کنار گذاشتن خرافات و دوری از انحرافات و اختلافات در عرصه مهدویت منجر می‌شود. علاوه بر این، مخالفت با جهل که به عنوان مانعی بزرگ بر سر راه ظهور قرار گرفته است، به کمک عقل امکان‌پذیر است. دیدگاه امام خامنه‌ای در این باره چنین است:

جامعه ایده‌الی که امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف آن را می‌سازد، بالا رفتن سطح اندیشه انسان است. هم اندیشه علمی انسان، هم اندیشه اسلامی انسان؛ یعنی در دوران ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف شما باید نشانی از جهل و بی‌سوادی و فقر فرهنگی پیدا نکنید. آن‌جا مردم می‌توانند دین را به درستی بشناسند.^۲

۳. تلقی و فهم اخلاقی از انتظار

دقت در هدف غایی ظهور، نشان می‌دهد امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف می‌آید تا صف حزب شیطان و

۱. «نکراء» در روایات به ترفندهای معاویه برای ستیز با امامت اطلاق شده است.

۲. خامنه‌ای، انسان دویست و پنجاه ساله، ص ۳۳۹.

دشمنان اسلام را از دوستان آن جدا و زمین را لوث و وجود مستکبران تطهیر کند.^۱ از این منظر، مقوله انتظار ایجاد تحول اخلاقی و تخلق به محاسن اخلاقی است؛^۲ چنان که امام دوازدهم عَلَيْهِ السَّلَام نیز التزام به محاسن اخلاقی را از یاران خود مطالبه می‌کند.^۳ از این رو، نادیده گرفتن پیوندهای دینی و اعتقادی در مقوله انتظار، گرفتار شدن به خطای تعارض رفتار با مفهوم است.

در منظومه فکری مقام معظم رهبری، مقوله انتظار فرج، تلقی به اخلاق است. نظام شناختی ایشان، بر روایات و لسان اهل بیت مبتنی است که در آن‌ها تمام خیر و از بین رفتن بی‌اخلاقی در ظهور آن حضرت دانسته شده است.^۴ انتظار فرج با اعتقاد راسخ به امامت و رعایت تعهدات اخلاقی و اعتقادی، تمدن جدید اسلامی را سامان می‌بخشد و منتظر با روشن بینی در مسیر تکاملی تاریخ گام می‌نهد.

در بافت ذهنی رهبر انقلاب، انتظار بدون اخلاق، مفهومی ناقص از انتظار است که توان برقرار کردن پیوند با امام خویش را هم ندارد، چه رسد به این که او را یاری کند و در مقابل دشمنانش بایستد. به همین سبب، جامعه منتظر نمی‌تواند بدون ترسیم مرزهای اخلاقی جامعه‌ای آرمان‌گرا و مؤثر بر ایجاد تمدن جدید اسلامی باشد و به صرف منتظر بودن، هرگونه بد اخلاقی را با خود داشته باشد.

در بیانات مقام معظم رهبری، در خصوص این مطلب آمده است:

سربازی امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام کار آسانی نیست. سربازی منجی بزرگی که می‌خواهد با تمام مراکز قدرت و فساد بین‌المللی مبارزه کند، احتیاج به خودسازی و آگاهی و روشن بینی دارد.^۵

۱. صدوق، امالی، ص ۶۳۲.

۲. نعمانی، الغیبه، ص ۲۰۰.

۳. ابن طاووس، التشریف بالمنن، ص ۱۴۹.

۴. نعمانی، الغیبه، ص ۲۰۶.

۵. بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید نیمه شعبان - ۱۳۸۱/۷/۳۰

۴. توجه به اراده انسانی در ستیزش تاریخی حق و باطل

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های مسئله مهدویت، حرکت در مسیر تاریخ و سیر تکاملی آن، با توجه به نقش اراده‌های انسانی است. اسلام، گستره تاریخ و مسیر آن را در ستیزه‌جویی حق و باطل و ظلم و بی‌عدالتی، غلبه حق بر باطل و تحقق عدالت در پایان این ستیزش می‌داند که به دست امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف محقق خواهد شد.^۱

به همین سبب، این مسئله بسیار حائز اهمیت است که اراده انسانی از انتظار فرج به چه چیزی تعلق گرفته است. به تعبیر ساده، منتظران، چه چیزی را انتظار می‌کشند. آیا انتظار آنان برای این است که امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف ظهور کند و آنان صرفاً خواسته‌های شخصی خود را از او مطالبه کنند که طبعاً در این حال، به این نکته می‌اندیشند تا منویات انسانی به دست امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف اجرا شود و یا به فکر آن هستند که اراده خود را به اراده امام زمان متعلق کنند و دقیقاً همان چیزی را اراده کنند که او اراده کرده است.

در منظومه فکری مقام معظم رهبری، اراده انسان‌ها برای انتظار فرج، زمانی مثمر است که اراده انسانی به چیزی تعلق گیرد که اراده الاهی به آن تعلق دارد. با شناختی که مقام معظم رهبری از روایات دارند، تعلق اراده انسانی به منویات انسانی و انتظار فرج برای دستیابی به آرزوی‌های صرفاً انسانی، با هدف غایی تاریخ‌سازگار است و بین آن و تمدن اسلامی سختی وجود ندارد؛ چنان که زمانی که قوم بنی اسرائیل از حضرت موسی علیه السلام خواستند تا نزول باران به اراده ایشان باشد، به محصول دست نیافتند و از این که متضرر شده بودند، به سراغ موسی رفتند تا دلیل آن را بیابند که به حضرت موسی وحی شد آن‌ها به تقدیر الاهی راضی نشدند و نتیجه اراده خود را دریافت کردند.^۲

در بافت فکری مقام معظم رهبری، بدون شک، اراده انسانی برای ظهور باید با فرجام تاریخ و متناسب هدف غایی آن هماهنگ باشد و این اتفاق بدون برنامه‌ریزی و تجمیع اراده‌ها حاصل

۱. صدوق، کمال‌الدین، ج ۱، ص ۲۸۰.

۲. کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۳.

نخواهد شد. از این رو، چشم دوختن به لحظه شگفتی‌ساز ظهور، بدون در نظر گرفتن اراده انسان‌ها، خطای شناختی بزرگی است که با حاکمیت توحید سازگاری ندارد؛ چنان که امام خامنه‌ای فرموده‌اند: «یکی از نشانه‌ها یا ارکان توحید، نبودن ظلم و نبودن بی‌عدالتی است.»^۱ از دیدگاه امام خامنه‌ای، لسان روایات با تأکید بر نقش اراده انسان‌ها در سیر حرکت تاریخ به سوی فرجام شیرین خود، این ذهنیت را ایجاد می‌کند که انتظار، اراده تحقق عدالت جهانی است. در سخنان ایشان اینگونه آمده است:

حدود هزار و دویست سال است که ملت اسلام و شیعه در انتظار ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف است. چه خصوصیتی برای آن بزرگوار ذکر می‌کنید؟ «الذی یملاً الله به الارض قسطاً و عدلاً»؛ نمی‌گویید که «یملاً الله به الارض دیناً». ... اگرچه قسط و عدل متعلق به دین است؛ اما هزار سال است که امت اسلامی برای قسط و عدل دعا می‌کند. این نظام اسلامی که به وجود آمده است؛ اولین کارش اجرای قسط و عدل است. قسط و عدل، واجب‌ترین کارهاست.^۲

البته در منظومه فکری مقام معظم رهبری، خواستن رفاه و آرامش و آسایش با انتظار در تعارض نیست؛ اما مهم، توجه به این نکته است که اراده انسانی مثمر، باید با هدف غایی تاریخ هماهنگ و سازگار با تمدن جدید اسلامی باشد که در صورت این اتفاق، جامعه به رفاه نیز دست خواهد یافت؛ لکن آنچه این مسیر را هموار می‌کند توجه به مبارزه حق و باطل است که در صورت تعلق اراده انسانی به آن، انسان‌ها می‌توانند رشد کنند، به مقامات عالی بشری برسند و کمال انسانی خودشان را به دست آورند.

۵. نهادینه سازی بینش ظلم ستیزی

آنچه جامعه اسلامی و مهدویت را از سایر جوامع و اندیشه‌ها متمایز می‌کند، «هویت» آن است. هویت انتظار ایجاب می‌کند که منتظران با غایت و مبانی مهدویت هماهنگ و از آشوب

۱. رهبر انقلاب، دیدار قشرهای مختلف مردم، نیمه شعبان، khamene. ir، ۱۳۷۸.

۲. رهبر انقلاب، دیدار قشرهای مردم، نیمه شعبان، khamene. ir، ۱۳۸۱.

گسست‌های فرهنگی و تعارض‌های فرهنگی در امان باشند. به این لحاظ، بسیار مهم است که منتظران عیناً در پی مطالبه همان حقیقتی باشند که امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف برای آن ظهور می‌کند. با دقت در دیدگاه امام خامنه‌ای در می‌یابیم آنچه به انتظار ارزش می‌بخشد و آن را در صدر اعمال امت پیامبر قرار می‌دهد، لحظه شماری و صبوری برای حل مشکلات شخصی و منطقه‌ای نیست، بلکه انتظار به معنای دقیق و وسیع آن، برای نابود کردن ظلم در سرتاسر جهان است. در حقیقت، انتظار ظهور برای حل مشکلات شخصی، از سوگیری‌های شناختی در این زمینه است. به همین لحاظ، ائمه علیهم‌السلام، افرادی را که از ظلم خسته شده بودند و تحمل طاقت‌فرسای آن را انتظار می‌پنداشتند گرفتار سویه شناختی و خارج از زمره منتظران می‌دانستند؛ چنان که وقتی حسین بن خالد از امام رضا علیه‌السلام به منظور رهایی از گرفتاری درباره ظهور سؤال کرد؛ امام هشتم بدون این که پاسخ دقیقی به او بدهند، امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف را شخصیتی معرفی می‌کنند که زمین را از هرگونه جور پاک می‌کند و ریشه هر نوع ظلم را می‌خشکاند.^۱

در پرتو تحلیل شناختی انتظار از دیدگاه مقام معظم رهبری، ادراک صحیح مقوله انتظار، مانع سپر بلا قرار دادن امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، در برابر مشکلات شخصی است؛ چراکه مفهوم انتظار فرج، در حقیقت، ریشه‌کن شدن ظلم از جهان و تطهیر زمین از هر گونه ظلم و جور است. با این نگرش، انتظار، مبارزه با ظلم در سرتاسر جهان است و منتظر در تلاش است تا ماهیت عمل خود را با قلع و قمع کردن ظلم و جور هماهنگ کند و این، همان معنای صحیحی است که می‌توان برای انتظار تعریف کرد و در روایات بر آن تأکید شده است.^۲ در سخنان امام خامنه‌ای در این زمینه آمده است:

امام زمان، جامعه‌اش را بر چندین پایه بنا می‌کند: اولاً، بر نابود کردن و قلع و قمع کردن ریشه‌های ظلم و طغیان؛ یعنی در جامعه‌ای که در زمان ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف ساخته می‌شود، باید ظلم و جور نباشد؛ نه این‌که فقط در ایران نباشد، یا در

۱. صدوق، کمال‌الدین، ج ۲، ص ۳۷۲.

۲. همان، ص ۳۳۶.

جوامع مسلمان نشین نباشد؛ در هیچ کجای دنیا نباشد؛ نه ظلم اقتصادی و نه ظلم سیاسی و نه ظلم فرهنگی و نه هیچ گونه ستمی در آن جامعه، دیگر وجود نخواهد داشت. باید استثمار و اختلاف طبقاتی و تبعیض و نابرابری و زورگویی و گردن کلفتی از عالم ریشه کن شود.^۱

۶. انتظار فرج و خلق بینش تمدنی

از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی، انتظار فرج، با مهدویت در هم تنیده شده است. به تعبیر ایشان:

مسئله انتظار که جزء لاینفک مسئله مهدویت است، از آن کلیدواژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت اسلامی به سمت اهداف والای اسلام است.^۲

به این لحاظ، در دیدگاه رهبر انقلاب، مقوله انتظار فرج، کلید واژه اصلی فهم دین است و توجه به آن، ذهن را در درک حقایق نهفته در ورای انتظار یاری می‌بخشد. در بافت ذهنی امام خامنه‌ای این مقوله، مسئله‌ای تمدن‌ساز و فرجام‌گرایانه است که به کنشگری تمدنی و بسیج اراده عمومی منجر می‌شود.

الف) انتظار فرج و کنشگری تمدنی

در اندیشه اسلامی، حرکت تاریخ و تحقق آرمان‌های الهی جبری نیست و اراده انسان، در رسیدن به قله‌های پیشرفت، دارای تأثیر بسزایی است. لذا خداوند متعال به انسان‌ها بشارت داده است در صورت مبارزه با طاغوت و انابه و عبادت خداوند، وعده الهی محقق خواهد شد.^۳ در دیدگاه مقام معظم رهبری، انتظار فرج جریانی تمدن‌ساز است که به بازسازی امت اسلام و تحقق وعده الهی می‌انجامد. در سخنان امام خامنه‌ای آمده است:

۱. خامنه‌ای، انسان دوپست و پنجاه ساله، ص ۳۳۹.

۲. دیدار با اقشار مختلف مردم، نیمه شعبان، khamene. ir، ۱۳۸۷.

۳. زمر: ۱۸.

من با اطمینان کامل می‌گویم این هنوز آغاز کار است، و تحقق کامل وعده‌ی
 الاهی یعنی پیروزی حق بر باطل و بازسازی امت قرآن و تمدن نوین اسلامی در راه
 است: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا
 اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ
 بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ
 الْفَاسِقُونَ»^۱.

ب) انتظار فرج، راهبردی برای بسیج اراده‌های عمومی

مقام معظم رهبری با منظومه فکری جامع الاطراف به مهدویت می‌نگرند. این منظومه فکری
 بر یک نظام شناختی مبتنی است که تحقق ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در آن دارای نقشه راه و
 خط مشی مشخصی است که در مسیر تکامل تاریخ جریان دارد تا وعده الاهی محقق شود. در
 این میان، آنچه شیعه و جامعه منتظر را از توقف و ایستایی در مسیر باز می‌دارد و به پیوند آن با
 ولایت استمرار می‌بخشد، «انتظار» است. بدون شک اگر واقفه و سایر فرقه‌های انحرافی به
 تحلیل شناختی انتظار رسیده بودند، از حرکت در مسیر تکاملی تاریخ و ایجاد تمدن جدید اسلامی
 و هدف غایی باز نمی‌ماندند.

در حقیقت، انتظار «سرمایه اجتماعی» و راهبردی برای بسیج اراده عمومی است که جامعه
 اسلامی را جریان‌های انحرافی و گرایش به واقفه‌رهایی می‌بخشد و در مسیر تکاملی تاریخ به
 حرکت در می‌آورد تا تمدن جدید اسلامی را بنا دهد و زمینه ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را فراهم آورد.
 در بافت فکری مقام معظم رهبری انتظار فرج، جریانی تمدن ساز و منتهی به جامعه توحیدی
 است. ایشان بر این باورند:

این مردم هستند که جامعه توحیدی را ایجاد می‌کنند و اگر از بنده خدا کاری بر
 نمی‌آید، خدا انبیا را بسیج نمی‌کرد. مردم را به پیروی از انبیا دعوت نمی‌کرد، این
 که ما فکر کنیم تفکر انقلاب و اصلاح جامعه به دست امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف به تنهایی

۱. دیدار با جوانان خراسان شمالی، khamene. ir، ۱۳۹۱.

است، بدون این که از مردم کاری ساخته باشد؛ غلط است.^۱

دقت در توجه رهبر انقلاب به لسان روایات نشان می‌دهد بدون شک، مقوله انتظار باید با هدف غایی فرجام‌گرایانه و با تمدن جدید اسلامی سازگار باشد تا بتواند انتظار را از قالب‌های خودساخته و به اصطلاح کلیشه‌ای خارج کند و در مسیر حرکت تکاملی تاریخ قرار دهد.

از منظر مقام معظم رهبری، قانع بودن به وضع موجود با انتظار سازگاری ندارد؛ چرا که اگر بنا بود وضع موجود همان وضع مطلوب منتهی به ظهور باشد، توصیه و تأکید بر انتظار از سوی ائمه معنا نداشت. همچنین خسته شدن از وضع موجود و مشاهده ظلم و جور که بشر را مقهور کرده است، بدون تغییر آن؛ راهکار تسریع ظهور به شمار نمی‌آید. خداوند در این باره می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾^۲

در حقیقت، مقوله انتظار، باور به لزوم تغییر، اقدام عملی در زمینه تغییر، اراده تغییر از سوی مردم و تحقق تغییر از سوی خداوند است که به بازسازی جامعه اسلامی، تمدن‌گرایی جدید اسلامی و در نهایت، به ظهور می‌انجامد. در پرتو تحلیل شناختی انتظار در دیدگاه مقام معظم رهبری، انتظار فرج، راهبردی برای بسیج اراده عمومی است تا با پیوند آن به امامت و ولایت، جامعه اسلامی را در مسیر تکاملی تاریخ حرکت دهد. این حرکت هماهنگ با هدف غایی تاریخ و با تمدن‌گرایی جدید اسلامی سازگار است تا مقدمات ظهور را فراهم آورد. به این لحاظ، انتظار فرج، تفکری راهبردی برای ایجاد تمدن جدید اسلامی و شاخصی برای ارزیابی تمدن‌گرایی اسلامی است.

در منظومه فکری امام خامنه‌ای که بر نظام شناختی دریافتی از روایات مهدویت مبتنی است، تحقق ظهور بدون تغییر وضع موجود نفی شده است و بر تمیز و تمحیص و آزمایش جامعه در دوران غیبت تأکید شده است.^۳ تعبیر «لَا يَكُونُ الَّذِي تَمُدُّونَ إِلَيْهِ أَعْتَاقَكُمْ حَتَّىٰ تُمَخَّصُوا»؛

۱. خامنه‌ای، طرح کلی اندیشه اسلامی، ص ۷۴.

۲. رعد: ۱۱.

۳. نعمانی، الغیبه، ص ۲۰۹.

گویای آن است که با قانع بودن به وضع موجود، بدون آن که تمدنی جدید شکل بگیرد، اتفاق خاصی روی نخواهد داد و این وضعیت با انتظار سازگاری ندارد.

چنان که انتظار در منظومه فکری مقام معظم رهبری عبارت است از:

انتظار یعنی قانع نشدن، قبول نکردن وضع موجود و تلاش برای رسیدن به وضع مطلوب که مسلّم با دست قدرت‌مند ولی خدا، حضرت حجت بن الحسن مهدی صاحب زمان عَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ الرَّحْمٰنِ تحقق پیدا خواهد کرد.^۱

به همین دلیل، وقتی عبدالحمید واسطی خدمت امام باقر عَلَيْهِ السَّلَامُ رسید و به آن حضرت گفت کسب و کار خود را به خاطر انتظار فرج کنار گذاشتیم و نزدیک است بعضی از ما دست نیاز به سوی دیگران دراز کند؛ امام باقر عَلَيْهِ السَّلَامُ اقدام او را تأیید نکرد.

آن حضرت برای این که سوگیری شناختی او را درباره انتظار به چالش بکشد، به او فرمود: «رَحِمَ اللهُ عَبْدًا حَبَسَ نَفْسَهُ عَلَيْنَا رَحِمَ اللهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا.»^۲ تأکید بر احیای امر، گویای آن است که انتظار، جریان تمدن‌گرایانه‌ای است که به بازسازی امت اسلامی منجر می‌شود تا وعده الهی درباره آن محقق شود؛ چرا که انتظار فاقد تمدن‌گرایی و دور از هدف غایی؛ مقوله‌ای است مخرب و مخدر که به از کار انداختن جامعه اسلامی منجر می‌شود.

از دیدگاه امام خامنه‌ای، اگر جامعه منتظر، به هدف غایی انتظار توجهی نداشته باشد، با سوگیری شناختی در این زمینه مواجهه می‌شود و با توقف در آغاز راه، ذهن خود را بر معنای سطحی انتظار متمرکز می‌کند و با تخدیر فکر، به انتظاری منفعلانه تن می‌دهد که نه تنها در آن، تلاش برای ظهور و احیای امر اهل بیت دیده نمی‌شود، بلکه به ابزار کنترلی دشمن تبدیل و موجب تن دادن به ظلم و فساد می‌شود.

چنان که در دیدگاه رهبر انقلاب آمده است:

اگر جامعه بخواهد تمام نیروهایش را در یک جهت، به سوی یک هدف، بر علیه

۱. خامنه‌ای، انسان دویست و پنجاه ساله، ص ۳۳۷.

۲. برقی، محاسن، ج ۱، ص ۱۷۳.

قدرت‌های ضد اسلامی، بسیج کند، به یک نقطه قدرت متمرکز در متن جامعه اسلامی احتیاج دارد که تمام نیروها به آن بپیوندند، از او الهام بگیرند و از او تبعیت کنند؛ آن شخص امام است. او همانند دیده‌بان نیرومندی است که می‌تواند هرکس را در جبهه جنگ به کار مخصوص خود بگمارد. دیگران چنین قدرتی ندارند.^۱

براین اساس، تحلیل شناختی انتظار فرج، ذهن را از خطر تخدیر‌رهایی می‌بخشد و مقوله انتظار را به هدف غایی آن معطوف می‌کند تا با توجه به فرجام شیرین تاریخ، اراده انسان‌ها را برای ایجاد تمدن جدید اسلامی و تحقق وعده الهی به حرکت در آورد.

ج) انتظار فرج، سرمایه اجتماعی برای ظهور

بدون شک، انتظار فرج، برای گشایش مشکلات شخصی غفلت از مفهوم اصلی انتظار و هدف غایی آن است که گویای ناسازگاری خواست مردم با مطالبه امام است. این نگرش از سوی امام علی علیه السلام مورد انتقاد، از امت زمانش واقع شده است.^۲ در حقیقت، در این نگرش به اراده انسانی با رویکرد تمدنی به انتظار، توجهی دیده نمی‌شود.

ادراک حقیقت انتظار فرج، به عنوان خاستگاه اجتماعی نه فردی برای ظهور؛ به اندازه‌ای مهم است که وقتی ابی بصیر از امام صادق علیه السلام سؤال کرد امر فرج چه زمانی واقع می‌شود؛ امام صادق علیه السلام به او فرمود: «آیا تو هم از آنان هستی که در پی دنیا هستند؟!»^۳ تعبیر «وَأَنْتَ مِمَّنْ يَرِيدُ الدُّنْيَا» در روایت، نشان می‌دهد عده‌ای از منتظران هستند که با شاخص قرار دادن موقعیت خود، انتظارشان را متناسب با ظهور، ارزیابی و برای ظهور لحظه شماری می‌کنند تا به منافع شخصی خود دست یابند و حال آن‌که این انتظار به دلیل عدم سازگاری با جریان تمدن‌گرای اسلامی و بازسازی امت اسلام فاقد ارزش است.

۱. خامنه‌ای، انسان دویست و پنجاه ساله، ص ۶۹۵.

۲. رضی، نهج البلاغه، ص ۱۹۴.

۳. کلینی، کافی، ج ۱، ص ۳۷۱.

زبان شناسی امام خامنه‌ای از روایات، گویای آن است که این افراد به سوگیری شناختی مورد تأیید خود، درباره مسئله انتظار گرفتار شده‌اند و مقوله انتظار را راهبرد بسیج کردن جامعه برای آماده سازی ظهور نمی‌دانند؛ در حالی که انتظار فرج، «سرمایه اجتماعی ظهور» است.

تأکید بر انتظار فرج، به عنوان برترین اعمال امت پیامبر ﷺ، نه بهترین اعمال فرد مؤمن؛ مشیر به این واقعیت است که بعد اجتماعی انتظار بر بعد فردی آن برتری دارد. امام خامنه‌ای در این زمینه معتقدند:

در جامعه‌ای که در زمان ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف ساخته می‌شود، باید ظلم و جور نباشد؛ نه این‌که فقط در ایران نباشد؛ یا در جوامع مسلمان نشین نباشد. در هیچ کجای دنیا نباشد؛ نه ظلم اقتصادی و نه ظلم سیاسی و نه ظلم فرهنگی و نه هیچ‌گونه ستمی در آن جامعه، دیگر وجود نخواهد داشت. باید استثمار و اختلاف طبقاتی و تبعیض و نابرابری و زورگویی و گردن کلفتی از عالم ریشه کن شود.^۲

از نظر رهبر انقلاب، مقوله انتظار، فراتر از باور اعتقادی و تکلیف فردی است و به قدرتی اجتماعی اشاره دارد که علاوه بر این که خود فرج و گشایش امر منتظران به شمار می‌آید، بستر ظهور را فراهم می‌آورد. در حقیقت، انتظار خاستگاه اجتماعی ظهور است و امت اسلامی را در مسیر مطالبه انتظار، نه فقط برای آنان، بلکه برای جهانیان، به حرکت در می‌آورد.

در پرتو تحلیل شناختی انتظار از دیدگاه مقام معظم رهبری، می‌توان دریافت تا زمانی که انتظار به عنوان مسئله‌ای فردی مورد توجه قرار گیرد، به ظهور امام زمان نمی‌انجامد. شاهد این ادعا آن است که افراد متعددی را می‌توان یافت که آماده ظهور بودند و حتی توفیق تشریف به محضر امام مهدی (ع) را داشته‌اند؛ ولی انتظار آنان با این که ذره‌ای انحراف در آن نبوده، ظهور را در پی نداشته است. انتظار فقها، نمایان عام آن حضرت و بسیاری از افراد خودساخته را می‌توان از این سنخ دانست. از آن‌جا که به رغم تعدد آنان، انتظار ایشان بعد اجتماعی نداشته

۱. صدوق، کمال‌الدین، ج ۲ ص ۶۴۴.

۲. خامنه‌ای، انسان دویست و پنجاه ساله، ص ۳۳۹.

است، ما شاهد ظهور آن حضرت نبوده‌ایم. در حقیقت، انتظار با این شکل به هم‌افزایی جامعه به عنوان سرمایه‌ای برای ظهور منجر نمی‌شود.

از دیدگاه ائمه علیهم‌السلام، مقوله انتظار، بزرگ‌ترین فرج دانسته شده است. تعبیر «انتظار الفرج من اعظم الفرج»^۱؛ گواه این است که انتظار فرج، خود خاستگاه فرج است. سنخ‌شناسی روایات انتظار و ذهنیت مقام معظم رهبری درباره آن‌ها به جامعه منتظر کمک می‌کند تا از تمرکز ذهنی منفی بر فتنه‌های دوران غیبت و سوگیری فاجعه‌سازی از فساد آخرالزمان در ذهن، اجتناب کند و به انتظار، به عنوان فرصتی برای پایان دادن به جولان طاغوت بنگرد. جامعه با این تحلیل می‌تواند وقوع فرج در مواجهه با هر مشکلی را از ذهن خود عبور دهد و از خطای شناختی بن‌بست انگاری در مشکلات دوران غیبت رهایی یابد.

از منظر مقام معظم رهبری، انتظار فرج، یکی از اصلی‌ترین و مهم‌ترین رفتار عصر غیبت است که در روایات مهدویت بر آن تأکید شده است. آنچه در این زمینه با رویکرد تحلیل شناختی ایشان اهمیت دارد، توجه به وسعت مفهومی انتظار است. در حقیقت، تحدید مفهوم انتظار به ظهور، ادراک‌گزینشی و گرایش به نتیجه‌گرایی در این زمینه است که از سوگیری‌های شناختی به شمار می‌رود؛ چرا که انتظار فرج، از دیدگاه ائمه علیهم‌السلام، حتی اگر به ظهور منجر نشود، راهبردی برای گشایش امور است. تعبیر «مَنْ عَرَفَ هَذَا الْأَمْرَ فَقَدْ فُرِّجَ عَنْهُ لِإِنْتِظَارِهِ»^۲؛ گویای آن است که هدف غایی انتظار، به ظهور امام مهدی محدود نشده است و آثار آن قبل از ظهور را نیز شامل می‌شود. به این لحاظ، معطوف دانستن انتظار به ظهور، به خطای شناختی بن‌بست انگاری در مشکلات غیبت منجر می‌شود. در سخنان رهبر انقلاب، با اشاره به این مطلب، آمده است: «انتظار فرج، یعنی در همه کارهایی که مشکلی وجود دارد، باید فرض وقوع فرج مورد نظر ما یکی از فرض‌های مسلمی باشد که هست؛ بن‌بست انگاری خیلی بد است»^۳.

۱. صدوق، کمال‌الدین، ج ۱، ص ۳۲۰.

۲. کلینی، کافی، ج ۱، ص ۳۷۱.

۳. رهبر انقلاب در دیدار دانشجویان، khamene. ir، ۱۴۰۲.

مقام معظم رهبری با سنخ‌شناسی زبان روایات انتظار، این مقوله را فرجام‌گرایانه و به فرجام‌شیرین تاریخ ناظر دانسته و براین باورند:

انتظار فرج یک مفهوم بسیار وسیع و گسترده‌ای دارد. یک انتظار، انتظار فرج نهایی است؛ یعنی این‌که بشر اگر می‌بیند که طواغیت عالم ترک‌تازی و چپاول‌گری می‌کنند و افسار‌گسیخته به حق انسان‌ها تعدی می‌کنند، نباید خیال‌کند سرنوشت دنیا همین است؛ نباید تصور شود بالاخره چاره‌ای نیست و بایستی به این وضعیت تن داد؛ نه، بدانند که این وضعیت گذراست: «للباطل جوله». آن چیزی که متعلق به این عالم و طبیعت آن است، استقرار عدل است. وقتی به ما می‌گویند منتظر فرج باشید، فقط این نیست که منتظر فرج نهایی باشید، بلکه معنایش این است که هر بن‌بستی قابل‌گشوده شدن است. فرج یعنی گشایش. مسلمان با درس انتظار فرج می‌آموزد که هیچ بن‌بستی در زندگی بشر وجود ندارد که نشود آن را باز کرد و لازم باشد که انسان، ناامید دست روی دست بگذارد.^۱

۱. خامنه‌ای، انسان دویست و پنجاه ساله، ص ۳۵۵.

نتیجه‌گیری

توجه به منظومه فکری مقام معظم رهبری درباره انتظار فرج، درکی صحیح و عمیق از این مقوله، فراروی جامعه منتظر قرار می‌دهد و توجه به آن، نقشه راهی پیش روی آن می‌نهد که موجب رهایی از سوگیری‌های شناختی درباره انتظار فرج می‌گردد. از نظر امام خامنه‌ای، انتظار فرج، مقوله‌ای است مفهوم ساز، فرجام‌گرایانه و سازگار با جریان تمدن‌گرایی اسلامی. درک صحیح این مقوله، مانع از شکاف اعتقادی درباره انتظار می‌شود و سد راه شک و تردید و انحراف از عقیده مهدویت می‌گردد.

در بافت ذهنی امام خامنه‌ای، انتظار فرج، کلیدواژه مهم فهم معارف مهدویت و تلقی فهم اخلاقی و اعتقادی است. این مقوله، راهبردی برای بسیج اراده‌های عمومی است که به بازسازی جامعه اسلامی، ایجاد جریانی تمدن‌گرا و فرجام‌گرایانه می‌انجامد؛ بن‌بست‌های اجتماعی در پرتو آن گشوده می‌شود و سرمایه‌ای اجتماعی برای ظهور پدید می‌آید.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، **امالی**، کتاب چپی، تهران، ۱۳۷۶.
۲. _____، **کمال الدین و تمام النعمه**، نشر الاسلامیه، چاپ دوم، تهران، ۱۳۹۵ ق.
۳. ابن شعبه، حسن بن علی، **تحف العقول**، جامعه مدرسین، قم، ۱۴۰۴ ق.
۴. ابن طاووس، سید علی، **التشریف بالمنن فی تعریف الفتن**، صاحب الامر، قم، ۱۴۱۶ ق.
۵. برقی، احمد بن محمد، **محاسن**، نشر دار الکتب الاسلامیه، قم، ۱۳۷۱.
۶. خامنه‌ای، سید علی، **انسان ۲۵۰ ساله**، صهبا، تهران، ۱۳۹۰.
۷. _____، **طرح کلی اندیشه اسلامی**، مؤسسه ایمان جهادی، تهران، ۱۳۹۲.
۸. خزاز، علی بن محمد، **کفایه الاثر، بیدار**، قم، ۱۴۰۱.
۹. رضی، محمد بن حسین، **نهج البلاغه**، صبحی صالح، هجرت، قم ۱۴۱۴ ق.
۱۰. طوسی، محمد بن حسن، **غیبت**، دارالمعارف، قم، ۱۴۱۱ ق.
۱۱. فراهیدی، خلیل بن احمد، **العین**، قم، هجرت، ۱۴۰۹.
۱۲. کشی، محمد بن عمر، **رجال الکشی**، مؤسسه ال البيت، قم، ۱۳۷۱ ق.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، **الکافی**، دارالکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، تهران، ۱۴۰۷ ق.
۱۴. مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ ق.
۱۵. ملایی، حسن، **ما منتظریم**، بنیاد فرهنگی مهدی موعود، قم، ۱۳۹۶.
۱۶. نعمانی، محمد بن ابراهیم **غیبت**، نشر صدوق، تهران، ۱۳۹۷ ق.
۱۷. ملایی حسن، **انتظار موعود**، مرکز تخصصی مهدویت، ش ۶۶، محسن قرائتی، روح الله شاکری، ۱۳۸۰.
۱۸. الهی نژاد، **جامعه مهدوی**، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، شماره ۱، نجف لک زایی، حسین الهی نژاد، ۱۳۹۸.
۱۹. حاجی زاده، محمد، **دوفصلنامه بازی جنگ**، شماره ۱۰، دانشگاه فرماندهی آجا. ستاد آجا، ۱۳۹۸.